

Úvod

Pokusili jste se někdy vidět svůj život v širších souvislostech? Vnímat, že jste vyrostli v určité historické době, v konkrétním typu rodiny, v daných majetkových poměrech nebo specifickém místě bydliště? Kamarádili se s určitým typem vrstevníků, navštěvovali určitou školu, měli specifické záliby. Proč tomu bylo právě tak a ne jinak? Byli jste strůjci toho všeho, nebo v tom hrála roli nějaká vyšší moc, kterou jste nemohli ovlivnit?

To jsou otázky, které si položí dříve nebo později každý z nás. Odpovědi na ně jsou však různé. Psychologie se zaměřuje na toho, kdo si takové otázky pokládá, a odpovídá na ně na základě jeho osobnostních rysů. Sociologie se oproti tomu zaměřuje na sociální prostředí, v němž se člověk pohybuje – na jeho sociální charakteristiky jako je věk, vzdělání, příjem, rodinný stav, počet dětí, sociální třída, v níž vyrostl, či sociální třída, do níž přináleží, a ukazuje, jak moc tyto charakteristiky poznamenávají jeho osud – jeho životní dráhu a jeho životní výsledky.

Pokud jste někdy vnímali svět kolem sebe z hlediska sociálních charakteristik a spojitostí mezi nimi, mysleli jste sociologicky. Pokud jste například neviděli rozvod sousedů odnaproti jako partnerský problém dvou lidí, ale víte, že existuje ve společnosti fenomén rozvodovosti a právě tento pár měl na základě sociologických zjištění velkou pravděpodobnost se rozvést, mysleli jste také sociologicky. Pokud neznáte pouze vážnou hudbu, ale víte, že děti velmi vzdělaných rodičů mají daleko větší pravděpodobnost, že se jim bude tato hudba líbit oproti potomkům rodičů s výučným listem, mysleli jste rovněž

sociologicky. Zkrátka pokud jste si někdy uvědomili, že člověk má rozdílné šance dosáhnout v životě rozdílných cílů, které jsou odvislé od jeho sociálních charakteristik více než jeho individuálních schopností, uvažujete sociologicky.

Předmětem této knihy jsou mladí lidé v české společnosti. Na tématech, která se týkají jejich dospívání, jako jsou partnerské vztahy, prvotní sexuální zkušenosti, představy o zlomových životních událostech, jimiž je uzavření sňatku, založení domácnosti nebo narození dítěte, chceme představit jejich intimní život ze sociologické perspektivy. A nejen to. Naším cílem je také ukázat sociologii jako disciplínu, která vypovídá o tématech týkajících se konkrétních životních událostí. Na příkladu mladých lidí demonstrujeme, co je sociologie schopna o mladých lidech říci, a co jí naopak uniká – jakou hranici poznání nikdy nepřekročí. Jedná se vlastně o netradiční pozvání do empiricky orientované kvantitativní sociologie, která na základě dat o zkoumané populaci nabízí její poznání. Jak kdysi poznamenal klasik této disciplíny George Simmel, toto poznání je sociální, protože se týká větších sociálních celků, které jedince přesahují. Jedinec je však jejich součástí a bez nich by v moderní společnosti nepřežil.

V kapitolách této knihy se budeme zabývat dvěma kohortami lidí, které vymezují roky narození 1991 až 1993 a 1981 až 1983.¹ První data o těchto mladých lidech jsme sebrali v roce 2008, kdy první kohortě bylo 15 až 17 let (výzkumný vzorek 1000 respondentů) a druhé 25 až 27 let (vzorek o stejné velikosti 1000 respondentů). První kohorta prošla socializací v průběhu devadesátých let 20. století. Jedná se mladé lidi, kteří nemají zkušenost s předlistopadovým politickým režimem, a proto ji nazýváme první „polistopadovou“ kohortou. Druhá kohorta byla socializována těsně před rokem 1989, a proto ji nazýváme poslední „předlistopadovou“ kohortou. První kohortu

analyzujeme ve všech empiricky zaměřených kapitolách knihy. V každé z kapitol, kde to bylo věcně oprávněné, nebo to naše data umožnila, tvoří k této první polistopadové kohortě referenční (komparativní) rámec starší kohorta.

V roce 2009 jsme se ke stejným respondentům vrátili. V tomto případě se jednalo již o respondenty vymezené věkem 16 až 18 let a 26 až 28 let. Tím jsme založili panelový výzkum *Páry a rodiny* (PARO) v rámci *Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti* při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně na dvou kohortách narozených v odlišných letech, který pokračoval i v roce 2010, kdy proběhla zatím poslední (třetí) vlna sběru dat. V této knize pracujeme pouze s daty z let 2008 a 2009, a to jako s daty průřezovými (data reprezentují respondenty v daných letech a nikoliv napříč lety). Potenciál panelových dat zde tedy nevyužíváme, protože úsek jednoho roku mezi oběma sběry dat je zatím příliš krátký na identifikaci změny v rámci obou kohort narozených. Jako součást knihy jsme však připravili apendix, kde jsme design našeho panelového výzkumu a jeho možnosti a omezení pro další analýzu a poznání o mladých v české společnosti popsali.

Sociologie a nerovné sociální šance

„Život je jako ten blbej casting. Všechno je v něm dopředu daný,“ řekne Jane Fondová ve filmu Sydneyho Pollacka *Koneš se také střelíš*, těsně před tím, než požádá svého tanečníka, aby ji zastřelil. Ten to po chvíli váhání udělá. V jedné větě je zde řečeno, o čem se snaží sociologie od počátku 20. století přesvědčit veřejnost moderních společností – životní výsledky jsou podmíněné sociálním původem. Ač je snaha člověka o dosažení cíle sebevětší, některé sociální bariéry a omezení jsou nepřekonatelné.

A vůle člověka s tím nic neudělá. Sociologie vznikla, aby mapovala tyto vnější sociální bariéry. Jejím cílem je ukázat, jak moc se lidé s ohledem na ně liší. V celém filmu, natočeném podle kratičkové novely Horace McCoye *Koneš se přece střídají*, jsme svědky úsilí lidí o výhru v taneční soutěži. Ve 30. letech 20. století, v době hospodářské krize v Americe, byly takové soutěže o peněžní výhru velmi populární. Pravidla soutěže jsou jednoduchá. Kdo vydrží tancovat nejdéle, vyhraje 1500 dolarů. Tančí se nepřetržitě, s desetiminutovou pauzou po každých dvou hodinách. Vrcholem soutěže je tzv. závod, k němuž dochází opakovaně po určitém počtu odtančených dní. Páry, zaklíněné do sebe, běží dokola na tanečním parketu. Po uplynutí deseti minut jsou poslední tři páry ze soutěže vyřazeny. Nikdo nechce být mezi těmi posledními. Všichni se maximálně snaží, až do úplného vyčerpání. Stařec s přezdívkou „Námořník“ při běhu umírá. Jeho partnerka ho nicméně dosmýká do cíle. Těhotná žena bezvládně visí na krku svého partnera, který ji silou vůle rovněž táhne do cíle. Jejich úsilí však nevede k vytouženému cíli. Ať vyhraje kdokoliv z nich, soutěž je natolik dlouhá, že její organizátor náklady na živobytí během soutěže (voda, jídlo, elektřina, ošacení) strhne z celkové výhry a výherci pak nezůstane téměř nic. Ostatní soutěžící odcházejí s prázdnou. „Chudáky neobírám,“ shrnuje to lakonicky šéf soutěže Jane Fondové ve filmu. Ta ihned poté požádá svého tanečníka, aby ji zastřelil. Je zoufalá a na dně svých fyzických sil.

Film demonstruje americký sen naruby. Ukazuje nerovné sociální šance, které lze obtížně překonat osobním úsilím. Šance mají adjektivum sociální, protože odkazují ke skupinám, jichž je člověk součástí. Ať už jsou skupiny vymezené rasou, postavením na trhu práce (zaměstnáním), pohlavím, věkem, rodinou původu, místem narození či jinak geograficky. Dalo by se to přirovnat ke kartám v ruce. Jejich hodnoty určují možnosti při karetní hře.

At se člověk snaží sebevíc, jsou to hodnoty karet, které podmiňují jeho hru. Ve spravedlivé hře jsou karty rozdány náhodně (každý má stejnou pravděpodobnost dostat jakoukoliv kartu). V sociálním životě tomu tak však není. Proto jsou „hodnoty karet“ reprezentantů sociálních skupin předmětem sociologické analýzy. V tomto smyslu je sociologie kritickou vědou ke společnosti. Sociologové a socioložky ukazují problematická místa společnosti, popisují její neduhy a ukazují, jak společnost „drží“ pohromadě. Proč lidé spolu vycházejí, i když mají odlišnou velikost zdrojů ke své obživě a odlišné sociální šance. Sociologickou otázkou například je, nakolik jsou lidé jako příslušníci sociálních skupin zvýhodněni nebo naopak diskriminováni oproti členům jiných sociálních skupin. Nakolik to, že jsou součástí nějakého většího sociálního celku, ovlivňuje jejich jednání a poznamenává jejich životní výsledky. Zkrátka jak sociální charakteristiky poznamenávají lidský život.

Tento pohled není příliš rozšířený, zvláště ve společnostech, kde panuje ideologie individualismu. Je známo, že tam, kde jsou lidé přesvědčeni, že každý může dosáhnout těch nejvyšších sociálních met (například stát se prezidentem), najdeme větší míru interpretace neúspěchů v termínech osobních selhání. Sociologické poznání, odkazující k nerovnostem v sociálních šancích, které jsou v mnoha případech důvodem takových neúspěchů, se v takových případech většinou ignoruje. A to je chybou, protože charakteristika sociálního prostředí, jehož je člověk součástí, znalosti sociálních šancí, které jsou s tímto prostředím spojené, poznání společenských bariér, které existují bez přičinění lidí, nejen umožňují poznat osudy lidí jako příslušníků sociálních skupin, ale také pomáhají tyto bariéry změnit.

Sociologie pro každodenní život

Potíží sociologie jako vědy o sociálních fenoménech, skupinách či problémech je to, že se zabývá tématy, o nichž většina z nás má již nějakou představu. Představy jsou ovlivněné osobní zkušeností, masmédií nebo blízkým okolím. Poznání sociologie obvykle není konzistentní s těmito představami. Ve většině případů sociologie nabízí odlišný pohled na sociální bytí. Sociologické výpovědi o rozvodu, chudobě, nezaměstnanosti, manželství, ekonomické krizi konkurují představám či zkušenostem lidí s těmito fenomény. Dobré sociologické výpovědi jsou založeny na metodách zkoumání a správně sesbíraných a analyzovaných datech. Individuální názory jsou podepřeny většinou osobním přesvědčením či subjektivní zkušeností s daným problémem. Osobní zkušenost se však může odchylovat od zkušenosti ostatních s jednou a tou samou věcí. Primárním cílem sociologie je tedy zjistit, jaká je většinová zkušenost s daným problémem. Jak lidé, nikoliv jedinec, prožívají daný stav, nebo vidí danou věc. A to sociologie zjišťuje pomocí specifických metod a technik. V tom se liší sociologická výpověď o vybraném tématu od výpovědi jednoho konkrétního člověka.

Tématy, jimiž se na stránkách této knihy u mladých zabýváme (hledání a nacházení partnera či partnerky, sexuální zkušenosti, představy o založení rodiny, počtu dětí, rozchodech a rozpadech partnerských vztahů) jsou individuálními záležitostmi. Každý z nás se dříve nebo později rozhoduje s kým a zdali vůbec bude chodit, sexuálně žít, uzavře sňatek, zdali bude či nebude mít děti, kolik jich bude mít, jak se bude jeho život z hlediska intimního vyvíjet, zdali se s partnerem či partnerkou, manželem či manželkou, rozejde a pokusí se najít někoho jiného. Tato témata na stránkách knihy popisujeme jako hromadné jevy. Nejde nám o to, který konkrétní hoch či dívka má jaké zkušenosti, ale o to, jací jsou současní mladí lidé jako sociální skupina z hlediska těchto témat.

K existenci souboru jakýchkoliv dat přispívá každý jedinec informací o sobě a svých zkušenostech. Souhrn informací za všechny vybrané jedince generuje poznání, v němž se sice nemusí najít žádný z jedinců (každý z nich se může více či méně od něho svou individuální zkušeností odlišovat), nicméně charakterizuje jedince jako sociální skupinu. Naše poznání prezentované v této knize o mladých lidech je tedy poznání o skupině, nikoliv o jedincích, kteří tuto skupinu utvářejí. Samozřejmě, že jako sociologové nevíme a nikdy také ani nebudeme vědět více, než ví člověk sám o sobě. Ale protože dáváme dohromady informace o více jedincích, víme ve skutečnosti více než kdokoliv z této skupiny. Naše poznání je o kolektivu, skupinách, sociálních celcích, které jedinci utvářejí, nikoliv – poněkud paradoxně řečeno – o nich samotných. Lidé tvoří celky, ale nemusí vědět o jejich rysech, strukturách a charakteristikách. Například populace má míru porodnosti, úmrtnosti, sňatečnosti nebo rozvodovosti. O těchto mírách lidé nemusejí vědět, i když každý z nich může mít zkušenost s porodem dítěte, úmrtím v rodině, sňatkem nebo rozvodem. Sociologické poznání zkrátka není individuální poznáním a naopak. Jedná se o poznání skupin či větších celků, které existují „nad“ zkušenostmi jedinců.

Struktura knihy

Problematiku, která je předmětem této knihy, nemůžeme empiricky analyzovat, aniž bychom ji představili v teoretické rovině. Z tohoto důvodu v první kapitole popisujeme, co je o tématech partnerství, sexu, rodiny a rozvodu známo z jiných sociologických či historických prací. V každé další kapitole knihy pak analyzujeme jedno toto téma na souboru mladých lidí v české společnosti.

Ve druhé kapitole se zabýváme partnerskými vztahy. Ukážeme, jaké jsou představy mladých o ideálním part-

nerovi či partnerce. Co si mladí lidé představují pod vážným vztahem. Zabýváme se místy seznamování mladých lidí a analyzujeme jejich vztahy z hlediska věkové či vzdělanostní homogamie (nakolik si jsou z hlediska vzdělání a věku v páru podobní) v závislosti na prostředí, v němž vztah vznikl. Třetí kapitolu jsme zaměřili na sexuální život. Zabýváme se prvním sexem u mladých, používáním antikoncepce a jejich postoji a názory na sexuální chování. Čtvrtá kapitola je o představách mladých týkajících se jejich životních drah. Zkoumáme názory, kdy se osamostatní, vymaní se od rodičů, začnou mít placené zaměstnání, uzavřou sňatek a založí rodinu. Pátá kapitola se týká představ a plánů mladých souvisejících s rodičovstvím a dětmi. Otázkou pro mladé je, zdali vůbec chtějí děti a pokud ano, kolik by si jich přáli mít. Zaměřujeme se na to, jak jsou mladí lidé připraveni na narození potomka a analyzujeme pozitivní a negativní očekávání, která si asociují s tímto narozením. Poslední šestá kapitola je zaměřena na představy mladých o rozvodech a rozchodech. Zkoumáme v ní, co pro mladé lidi tyto termíny znamenají a jaké jsou podle nich důvody k tomu, aby partnerský nebo manželský vztah skončil.

Jednotlivé kapitoly knihy na sebe navazují a sledují zatím nejběžnější časovou osu individuální biografie. Lidé navazují partnerské vztahy, zahajují sexuální život, plánují svoji životní dráhu, rozhodují se pro rodičovství. Rozvod do těchto lidských plánů nepatří, přesto je dnes běžnější a častější než bychom si kdy byli přáli. Poslední kapitolu tedy věnujeme významovým konotacím rozpadů partnerských a manželských vztahů.

V závěru knihy všechna naše zjištění o partnerských vztazích, sexu a představách mladých lidí shrneme a diskutujeme v širších souvislostech. Knihu jsme doplnili o appendix, v němž představujeme logiku panelového výzkumu, sloužícího ke sběru sociologických dat obsahujících časovou dimenzi. Součástí appendixu je i ze-

vrubný popis našeho panelového výzkumu *Páry a rodiny* (PARO), který tvoří základ této knihy.

Je možné, že se v informacích prezentovaných v této knize mladý člověk nenajde, ačkoliv se jej bezprostředně týkají. Je možné, že si řekne, že u něj tomu bylo jinak. To ovšem nediskvalifikuje naše poznání. Individuální případy se vždy budou ve větší či menší míře lišit od charakteristik skupin. Skupina je totiž něco jiného než individuum. Jedinci jsou odlišní, nicméně tím, že utvářejí skupiny, utvářejí také „skutečnost“, jejíž povaha nemusí být totožná s jejich individuálními zkušenostmi. Sociologické poznání o intimitě mladých prezentované v této knize je především o této „skutečnosti“, nikoliv o konkrétním jedinci, i když on dohromady s ostatními toto poznání utváří.

Poděkování

Děkujeme *Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti* (výzkumný záměr MSM0021622408), bez jehož zázemí by tato kniha nevznikla. Děkujeme rovněž specifickému výzkumu s názvem *Panel–Páry a rodiny* při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, bez něhož by nebylo možné tuto knihu vydat.